

**BOHUNICKÁ, Alena: *Variety metafor*. 1. vyd.
Bratislava : Univerzita Komenského, 2013. 132 s.
ISBN 978-80-223-3474-7**

Téma metafor nie je pre čitateľa, ktorý sa orientuje v súčasnej filozofii jazyka, neznámou témou. Ba práve naopak, teší sa pozornosti vo filozofii a jej jednotlivých disciplínach: v logickej sémantike, filozofii vedy, metafyzike, no prirodzene tiež v jazykovede, v kognitívnych vedách a aj v estetike. Metafora nepredstavuje okrajovú tému analytickej či kontinentálnej filozofie, ale ako most medzi oboma polohami súčasnej filozofie spája diela a koncepty autorov, ako sú Saussure, Gadamer, Black, Goodman, Davidson, Ricoeur a pod. Nejde len o spájanie tých, ktorí metaforu využívajú v rámci explanácie svojich ideí. Metafora ako výsledok kognitívneho procesu spája aj na prvý pohľad nesúvisiace oblasti, ktoré sa týmto javom zaoberajú. Do diskurzu o metafore prinášajú svoje pohľady kognitívna lingvistika, neuroestetika a kognitívne vedy (napr. Ramachandran, Turner, Zeki).

Metaforológiu dnes charakterizuje bohatá diskusia o povahe metafor ako súčasti prehovoru a o vlastnostiach celého procesu metaforického referovania v rôznych diskurzoch. Metafora nie je len príťažlivou témou, ale práve prítomnosť širokospektrálnych hľadísk robí z nej výzvu pre hlbšiu syntetizujúcu interpretáciu. Vzhľadom na to si možno klásť otázku: Čo vlastne metafora je a kto všetko má čo povedať k metafore? Hodno dodať, že táto širokospektrálnosť témy predstavuje aj pre publikácie o metafore problém. Diskurz o metafore je nezriedka monopolizovaný kognitívnymi vedami, filozofiou, lingvistickými skúmaniami a pod. a jednotlivé pohľady definujú či redefinujú metaforu, chápú pojem metafor odlišne. Povedané obrazne, rovnako ako v prípade teórie možných svetov, z ktorých je do teórie literatúry derivovaný koncept fikčných svetov, aj v prípade metafor sa filozofi často divia, čo chápú pod metaforou ich kolegovia z iných kabinetov, a naopak.

S knihou Aleny Bohunickej dostáva čitateľ – záujemca o metaforu, a to bez ohľadu na jeho profesionálne zameranie – veľmi užitočný text, ktorého ambíciou je rozšíriť povedomie všetkých záujemcov o tému metafor a jej variácie z pohľadu jazykovedy. Ako lingvistka, ktorá sa venuje metaforológii, sémantike, už na začiatku svojej knihy, v predhovore predznamenáva dôvody pre takúto komplexnejšiu publikáciu. „Javy v súčasnosti označované ako metafora predstavujú skôr otvorenú kategóriu, v rámci ktorej sú »metaforickejšie« metafor, vyznačujúce sa obraznosťou či podobnosťou, a okrajovejšie metafor, pri ktorých tieto tradičné definičné vlastnosti absentujú.“ (s. 4) Pojem metafor, používajúc postwittgensteinovskú terminológiu, existuje ako otvorený pojem (M. Weitz), ktorého extenzia používania je podstatne širšia ako intenzia či esenciálne uzavretá definícia. Pojem metafor síce pramení v oblasti literatúry, ale už dávno žije svojím vlastným životom aj pomimo rečníckeho umenia či

poézie. Práve túto myšlienku zvýrazňuje autorka publikácie, ktorá poukazuje aj na nové perspektívy vo svojej oblasti skúmania.

Ambíciou autorky je predostrieť v knihe ucelený obraz o metafore a jej variáciách, ktoré však nekončia len oblasti teórie literatúry a lingvistiky. Autorka načrtáva aj to, čo v dnešnom chápaní tohto problému pokladáme za empirický výskum tejto témy (Gentner, Lakoff, Johnson a i.), ktorého zdrojom je empiricky zameraná psychológia, kultúrna antropológia a pod. Zohľadnenie tohto faktora je viac než len želanou potrebou v úsilí o exaktnosť a explanáciu určitých tém v humanitných či behaviorálnych vedách. Práve v prípade takého komplexného problému, ktorý možno chápať z rôznych hľadísk, je nevyhnutné postupovať systematicky, ale tiež s istým genealogickým prístupom ku problému. Treba podotknúť, že napriek tomu, že autorka poukazuje na variety metafory, na tradičnejšie i netradičnejšie koncepty a problémy, jej publikácia nestráca vlastný referenčný rámec, ktorým je svet jazykovedy. Darí sa jej vo svojej publikácii predostrieť filozofom a tiež záujemcom z iných oblastí práve tento aspekt a nestratiť sa pritom v množstve rozličných vedeckých hľadísk.

Obsahom prvej kapitoly je téma funkcie metafory v diachrónii myslenia o metafore (s. 7 – 24). Kapitola, ktorá otvára autorkino skúmanie, ponúka zopakovanie takpovediac známych informácií pre toho, kto sa metafore venuje, no pre niekoho, kto prichádza k téme z inej oblasti, predstavuje takýto historický exkurz potrebný vstup do témy a diachrónnosti jej skúmania. Množina tých, ktorí metaforické vypovedanie, referenciu či analógiu využívajú, je väčšia ako množina tých, ktorí vedia, čo vlastne metafora je, a preto je vhodné začať od historických základov.

Skúmanie tejto témy nemožno začať ničím iným ako poukázaním na korene, ktoré predstavuje Aristotelov koncept metafory v *Poetike* a *Rétorike*. Autorka akcentuje fakt, že jeho koncepcia metafory v odlišných kontextoch „sleduje dualitu komunikačných svetov, v ktorých sa metafora nachádza, ako i spôsobov využitia reči a funkcií prehovorov, ktoré tu metafora pomáha naplňovať“ (s. 7). Už od čias antického sveta (Aristoteles, Quintilianus) dedí dnešné skúmanie metafory oba impulzy či aspekty chápania metafory ako trópu v poézii, no tiež chápania prirodzenej povahy metafory, ktorá je informatívna, no nie je parafrázou a má svoje miesto v rečníckom umení, či v súčasnejších diskurzoch rečníckeho prejavu. Z odlíšenia poetického a rétorického využitia metafory vyplývajú rozličné definície i vektory skúmania metafory. „Aj rečnícka metafora sprostredkúva subjektívne videnie skutočnosti, avšak s primárnym motívom vzniku získať adresáta – rečníckou metaforou nie je sprostredkovaná nová vízia, ale postoj“ (s. 10).¹ Práve v tom rozlíšení možno vidieť impulz pre skúmanie funkcií metafory v prírodných vedách, filozofii aj lingvistike.

1 Práve na uvedené odlíšenie medzi dvoma odlišnými funkciami metafory nadväzujú diskusie o povahe či význame metafory v analytickej filozofii. Zatiaľ čo obhajcovia metafory Goodman, Black i Searle poukazujú na inovatívnosť a neparafrázovateľnosť metafory, Davidson – aspoň v starších spisoch (*What Metaphors Mean*) – nevníma metaforu ako informatívne prínosnú a spochybňuje jej použitie v akejkoľvek explanácii. Keďže sa autorka venuje aj téme zviazania metafory s ideou podobnosti, treba uviesť, že

V nasledujúcej časti monografie je čitateľ vovedený do problémov, ktoré sa týkajú metafory a jej funkcií v kognitívnom procese. Autorka zdôrazňuje používanie metaforickej referencie u filozofov jazyka či lingvistov, napr. Saussura, Wittgensteina a Gadamera. Čitateľ získava stručný prehľad o význame metafory v prírodných a spoločenských vedách, a to so zaostrením na podoby využívania metafory u vybraných autorov. Týmto však exkurz nekončí a autorka neopomína kognitívny obrat vo filozofii jazyka, čo sa plne podpisuje aj na zameraní analýz a skúmaní metafory.

Metaforológia, ktorá skúma metaforu, sa po kognitívnom obrať začala zameriavať na tie aspekty a funkcie metafory, ktoré vyplývajú zo zmeny paradigmy. Predpokladom je, že „schopnosť tvoriť metafory nie je záležitosťou talentu umelecky disponovaných jedincov, ale je to bežná mentálna ľudská dispozícia“ (s. 20). Dôsledkom kognitívneho obratu je nová koncepcia metafory, ktorá nechápe metaforu ako odchýlku či anomáliu, ale „z hľadiska mentálneho spracovania skutočnosti a rečového stvárnenia myšlienkového obsahu subjektu, metafora je, naopak, výsledkom *konštruktívneho* kognitívneho procesu“ (s. 21). Práve tento konštruktivistický charakter metafory otvára celý rad problémov a tém pre interdisciplinárne skúmanie.²

Obsahom druhej kapitoly knihy je vzťah metafory a podobnosti (s. 25 – 74). Práve táto časť sa nielen z hľadiska filozofie javí ako najzaujímavejšia. Dôvodom je i to, že rovnako ako súčasná lingvistika, ani súčasná filozofia jazyka (logickými a metafyzickými implikáciami počnúc a etickými končiac) nemôže napredovať bez interdisciplinárnych presahov. Dodáť možno, že kniha Aleny Bohunickej je úspešným príkladom prelínania sa týchto sfér.

Uvedená časť reflektuje nielen autorkin záujem o túto tému, ale aj profesionálne analytické skúmanie problému. Aj keď autorka nerieši problém podobnosti a analogického vypovedania z pohľadu dejín filozofie, kniha obohatí aj tých, ktorí sa tomuto problému venujú v kontexte systematickej filozofie či dejín filozofie.³ Podobnosť je totiž nielen problémom lingvistiky a témy metafo-

zaujímavosťou celého moderného konfliktu vzhľadom na použitie metafory či analógie v akejkol'vek vedeckej explanačnej teórii je, že má svoje korene v mimoestetickom svete, a to v logickej sémantike a v probléme analogického či univocitného vypovedania. Tento problém nastolený Aristotelom sa ako červená niť tiahne dejinami logickej sémantiky a metafyziky od Boethia k Akvinskému a Scotovi a neskôr ku Kajetánovi. K tejto téme pozri DVOŘÁK, Petr: *Tomáš a Kajetán o analógii jmen*. Praha : Krystal OP, 2007. Analógia a z nej derivovaná téma podobnosti síce v metafyzike prináša niektoré nové riešenia, ale z hľadiska logickej sémantiky, ktorá akcentuje jednoznačné vypovedanie (vzťah referovania), predstavuje akákoľvek analógia mätúci jav. Kognitívny obrat v metaforológii zároveň prináša do kontextu filozofie jazyka aj motív antirealistického pragmatického uvažovania (Goodman, Gardner, Rorty a pod.).

- 2 Filozofické variácie konštruktivismu, ako napr. Goodmanov irealizmus, ale tiež Rortyho antirealizmus, sú koncepty, v ktorých má téma metafory svoje nezastupiteľné miesto. Aj keď autorka nerieši hlbšie zviažanie konštruktivismu v metaforológii a v metafyzike, čo nepredstavuje ani jej cieľ skúmania, je to práve táto téma, ktorá zbližuje ontológiu a problém ontologických záväzkov (Quine, Goodman), logicko-sémantické skúmania teórie možných a fikčných svetov a pod. Práve ku skúmaniu aj týchto tém je uvedená publikácia možnou inšpiráciou a záujemcom o filozofiu ju možno len odporúčať.
- 3 Problém podobnosti ako základu analógie má svoje dejiny a predovšetkým v súvislosti s prehĺbením aristotelovskej koncepcie analogického vypovedania v stredovekej filozofii. V rámci tejto diskusie stojí proti sebe príťažlivosť analogického vypovedania o súcne v kontexte metafyziky, no zároveň ťažkosti,

ry, ale zároveň je jedným z kľúčových hráčov v problematike indivíduí. Zakladá podobnosť nejaká špecifická vlastnosť indivíduí, ktorá je spoločná viacerým, ergo akási kategória univerzálie, alebo je to len konceptuálna schéma? Hodno dodať, že ak by sme aj pripustili, že ide iba o číry konštruktivizmus, ktorý súvisí s evolúciou mozgu, otázkou ostáva, čo stimulovalo a formovalo vývoj mozgu k týmto kategorickým schémam. Práve na tento implicitne prítomný filozofický problém autorka reaguje pertraktovaním vzťahu empirie a podobnosti, ktorá ako téma s metaforou bezprostredne súvisí (s. 68 – 74).

Podobnosť je zviazaná s témou metafory cez analogické referovanie. Základnou otázkou ostáva, a na to reaguje aj autorka predstavujúca odlišné koncepcie, nakoľko je pojem a vzťah medzi podobnosťou, analogickým vypovedaním a metaforou nevyhnutný pre samotnú definíciu. Vo svojej monografii čitateľa oboznamuje so stratégiami prístupov k metafore: s interakčnou teóriou (Black), experiencializmom (Lakoff, Johnson), emergentnou teóriou metafory a ich variáciami. Zatiaľ čo pre niektorých v metafore ide o podobnosť, pre iných je metafora mentálny konštrukt. Práve v tom je jej schopnosť tvoriť nové obsahy (Goodman, Kulka, Searle). Z takéhoto pohľadu slúži metafora utváraniu nových asociácií a podobností, a nie naopak. Metafora nie je výsledkom podobnosti, ale podobnosť je výsledkom konštruktivismu a mentalizmu v používaní jazyka. Autorka však v podrobnom analyzovaní problému podobnosti v jadre tematizovania metafory ukazuje, že takéto zjednodušenie nie je adekvátne, pretože samotný problém podobnosti si vyžaduje dôkladnejší analytický a kontextuálny prístup.

V nasledujúcich podkapitolách práce rozoberá druhy metafory (konceptuálna, atributívna) a tiež rôzne teórie podobnosti. Vopred vymedzený referenčný rámec, v ktorom sa autorka pohybuje, si nevyžaduje hlbšie skúmanie týchto tém v dejinách filozofie jazyka.⁴ Bohunická záujemcom o túto oblasť približuje práve svoju pracovnú sféru a ukazuje tak, že diskusia o analógii je napriek logicko-sémantickým sporom stále živá, a čitateľ sa dozvedá o rovnako subtílnom delení podobnosti v kontexte dnešného skúmania analógie a metafory.

Pre záujemcu o filozofiu metafory je veľmi prínosný pohľad do empirických výskumov používania metafory a súvisiacich tém: podobnosti a diskurzov, ktoré autorka v knihe predstavuje. Práve ten pohľad reflektuje skutočnosť, že „empiricky vnímaná podobnosť nie je len ... výsledok schopnosti selekcie a nasledujúcej substitúcie, ale rovnako je podobnosť vnímaná na pozadí

ktoré si táto koncepcia nesie vis-à-vis logickej sémantike a potrebe jednoznačného vypovedania. V slovenskom prostredí sa tejto téme dôkladne venuje Michal Chabada. Porov. CHABADA, Michal: *Ján Duns Scotus : Vybrané kapitoly z jeho epistemológie a metafyziky*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007.

- 4 Absencia takýchto informácií nie je vo výslednej podobe monografie na škodu, pretože takto zamerané skúmanie nie je autorkiným cieľom. Treba podotknúť, že to, čo je predmetom metaforológie dnes, možno v inom pojmovom aparáte a s prihliadnutím na filozofickú oblasť metafyziky nájsť už v tomistickej teórii analógie (analógia atribučná, proporcionálna a analógia nerovnosti). Porov. DVOŘÁK, Petr (ed.): *Analógie ve filosofii a teologii*. Brno : CDK, 2007.

syntagmaticky, voľnejšie kontextovo spätých konceptov“ (s. 67). Empirické vnímanie podobnosti ukazuje, že samotný pojem podobnosti v základe témy metafory je otvorený pluralite definícií.

V závere druhej kapitoly autorka sumarizuje odpovede na nasledujúce otázky, ktoré sa týkajú vzťahu metafory a podobnosti. Autorka poukazuje na *pro et contra* takéhoto vzťahu, alebo lepšie, na modalitu nevyhnutnosti vzťahu medzi metaforou a podobnosťou ako jej fundamentu. Uvedené názory, ktoré v závere kapitoly sumarizuje, reagujú na otázky, ktoré kladie: „Je vôbec pre vnímanie metaforickej podobnosti podstatné to, aby bola bazová vlastnosť javovo tá istá? Nejde v skutočnosti len o výber kompatibilných atribútov, porovnateľný v usúvzťažnených konceptoch v rámci vybraného parametra?“ (s. 69) Podobnosť potom zakladá metaforu, a to bez ohľadu na to, či je tu určitá analógia na strane – do metafory zviazaných – entít, alebo je len konštruktom mysle. Odmietanie podobnosti v základe metafory je pre niektorých nesprávne, pretože samotná podobnosť nemusí nutne predchádzať metaforickú referenciu, ktorá takúto podobnosť vytvára ako niečo nové. Len čo zmeníme hľadisko chápania pojmu podobnosť, ukáže sa aj vzťah či prítomnosť problému podobnosti v metafore. „Akceptovaním nových faktov o empirickom vnímaní podobnosti teoretické vymedzenie nespeje k jednotnej definícii podobnosti, skôr možno hovoriť o platnosti viacerých modelov, ktoré vystihujú odlišné stránky tohto javu.“ (s. 69 – 70) Okrem taxonomického vnímania podobnosti sú tu aj iné koncepty, ktoré podobnosť interpretujú voľnejšie ako koreláciu. Empirický výskum podobnosti v kontexte rozoberanej témy potvrdzuje, že „diferenciácia foriem podobnosti sa potom v súvislosti so subjektom ako východiskom pre vymedzenie podobnosti spája s ďalším znakom: nerovnocennosťou jednotlivých premenných a variantným, individuálne závislým posudzovaním ich výskytov“ (s. 74). Na vnímanie a chápanie podobnosti vplyvajú ontogenetické faktory, ako aj sociálne štandardy vnímania. Z tohto uhla pohľadu možno interpretovať aj pluralitu definícií podobnosti v základe témy metafory.

Obsahom tretej kapitoly je metafora v diskurze (s. 75 – 121). Autorka postupne rozoberá diskurzotvornú silu metafor, persúziu a metaforu, metaforu v rôznych diskurzoch napr. politického jazyka, jazyka reklamy a pod. Tretia kapitola predstavuje ucelený blok dát používania metafor a čitateľ má tak možnosť oboznámiť sa s reálnymi situáciami používania metafory. Príklady sú kriticky analyzované a interpretované. Tým kniha dostáva punc vedeckosti a nie je len filozofickým zamyslením bez empirických dát, ktoré by mali filozofickú reflexiu predchádzať.

Za ústredný motív tretej kapitoly knihy možno pokladať fenomén metafory či metaforických modelov, ktoré „majú konštitutívnu silu pri výklade skutočnosti a zasahujú do konceptualizácie“ (s. 75).⁵ Metafora predstavuje feno-

5 Motív tvorby – konštruktivizmu metafory – je predmetom dlhotrvajúcej diskusie o metafore či abstraktných pojmoch, ktoré napriek neexistencii majú kauzálny dosah. Ako metafora vytvára svoje „divy“, vychádza z Kulkovej diskusie z Goodmanom o jeho irealizme a postojoch k metafore, ktoré prezentuje napr. v článkoch *The Way the World is; Metaphor as Moonlighting* či v monografii *Ways*

mén, ktorého prítomnosť v rôznych diskurzoch pomáha persúázii prijímateľa. Využívaná je v kontexte politického jazyka a tiež v reklame. Pojem diskurzu, ktorý autorka vo svojej knihe cielene chápe ako spôsob hovorenia „s určitým (situačným, inštitucionálnym, sociálnym) rámcom a jednak podriadenosť spôsobu hovorenia uplatnenému hľadisku“ (s. 76), reflektuje sociálnu a kognitívnu silu jazyka. Metafora v mnohom napomáha tvorbu rôznych odlišných diskurzov. Tieto tézy autorka ilustruje na dostatočnom množstve príkladov z rôznych diskurzov. V uvedených analýzach možno badať využívanie niektorých špecifických schém podobnosti v metafore a jej funkčnom zameraní. Každý diskurz chápe podobnosť medzi usúvzťažnenými entitami v základe metafory rôzne. Autorka akcentuje emocionálno-hodnotiaci charakter politických metafor, podobnosť medzi metaforou a jej funkciou v odbornom diskurze, prekvapivú podobnosť v poetike a pod. „Jeden z druhov podobnosti, ktorý sa pokladá pre vedu za netypický, je emocionálna podobnosť.“ (s. 120) Možno dodať, že napriek tomu netypický neznamená nemožný. Vždy ide o pragmatický cieľ úspešnej explanácie, či persúázie nejakého presvedčenia, ktoré je metaforou komunikované. To možno najlepšie pozorovať v rovine politického diskurzu. Cieľom využívania metafor v politickom diskurze nie je len predostrieť druhému názor vyjadrený efektnou metaforou, ale zároveň – ako uvádza autorka – navodiť v druhom rovnaký typ videnia.

Kniha *Variety metafor* Aleny Bohunickej je spracovaná precízne a aj pre záujemcu o iné oblasti a iné aspekty náuky o metafore je v mnohom prínosná. Každá kapitola je uzavretá krátkym zhrnutím obsahu, čo napomáha pochopenie informácií, ktoré vyplývajú z podrobne analyzovaných nuáns tejto témy.

Na záver treba opäť spomenúť vedecký zámer autorky, ktorý reflektuje skúmanie témy v referenčnom rámci jazykovedy. Všetko ostatné, čo v knihe možno hľadať, a nie je tam, nepatrí do vymedzeného rámca skúmania, a práve to robí z knihy presne zameranú monografiu. O metafore a metaforológii sa dá zaiste napísať mnoho z rôznych hľadísk a koniec koncov aj v jazykovo blízkom prostredí si téma metafory či konštruktivismu jazyka nachádza svojich fanúšikov z oblastí kognitívnych vied (napr. Gáliková, Beňušková), logickej sémantiky a metafyziky (Dvořák) a mnoho iných. Monografia Aleny Bohunickej prináša do diskusie o tejto téme súbor informácií z oblasti lingvistiky, ktorej empirické smerovanie a kognitívny obrat prináša inšpirácie a výzvy aj pre filozofické disciplíny: filozofiu jazyka, metafyziku, ale tiež logiku a pod. Z toho dôvodu je vhodné poznať tento pohľad. Okrem uvedených oblastí však možno spomenúť aj aktuálny záujem o použitie metafory v teologickejšie motivovaných oblastiach filozofie (Avis, Swinburne, Frankenberg). Aj pre posledný spomenutý diskurz predstavuje kniha autorky, ktorá mapuje tému metafory a jej diskurzotvornú silu, zaujímavú inšpiráciu.

Lukáš Jeník, PhD.
Katedra náuky o rodine
Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava
e-mail: lukas.jenik@truni.sk